

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ. «ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀ» ԵՎ
«ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀ»

ԷԴՎԱՐԴ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*Ժողովրդի պատմությունը նաև նրա կտակն է:
Վիլհելմ Շվեբել*

Հուսահատության բաց երախը Մունկի «Ճիչով» ազդարարեց, որ քանակականության դարաշրջանից մտնում ենք տազնապի դարաշրջան, որտեղ դարանակալած վտանգը, անորոշություններն ու անկայունությունը աննկատ քանդում են կայունություն երաշխավորող հին կապերը, և այլևս չգիտես՝ ում և ինչի հետ նույնականանաս: Ինքնությունը կասկածի տակ դնող սոցիոմշակութային այս իրականությանը հակադրվելու և սեփական ինքնությունը պահպանելու համար մեծ կամք և լուրջ ջանքեր են պահանջվում: Եվ իրոք, ում հետ նույնականանաս և ինչպես պահպանես ինքնությունդ, երբ սոցիոմշակութային արմատական փոխակերպումներն անվերջ պահանջում են փոխել կողմնորոշումները, վարքի կարծրատիպերն ու ճաշակը, լինել նոր: Փաստորեն ձևավորվել է տազնապահարույց և ընդհանուր համատեքստ չունեցող մշակութային մի խառնուրդ, որի շրջանակներում մարդն այլևս ոչ թե մշակութային ընդհանրական, այլ մասնակի ոգու կրողն է: Մի իրողություն, երբ սոցիոմշակութային ժամանակի ու տարածության մեջ հակասական ու անբացատրելի խմորումներից ապակողմնորոշված մարդը դժվարությամբ է գտնում ոչ միայն իր տեղն ու դերը, այլև ինքն իրեն:

Բայց մենք չենք կարող այլ բան պահանջել մշտապես իր սահմաններից դուրս գալու և տարածվող հորիզոնի մեջ ծավալվելու հակում ունեցող մշակույթից: Եթե, օրինակ, կենդանին սահմանափակված է իր ցանկությունների կապանքներում, ապա մարդկային կյանքը ոչ միայն առարկայական ցանկությունների մշակույթ է, այլև ցանկությունների սահմաններից դուրս գտնվող աշխարհը տեսնելու ու ճանաչելու անբավ հավակնություն և կարողություն է, ինչը խիստ համահունչ է ինքնությունը փոխելու մարդկային հակվածությանը¹: Մշակույթը, պատկերավոր ասած, սեփական սահմաններից դուրս գալու հնարավորությո-

¹ Տե՛ս Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М.: АСТ, 2004, էջ 50-51:

յան և ինքնակործանման հավերժ գործընթաց է, ինչը նշանակում է, որ ընդհանրական համատեքստ չունեցող ու նաև հավերժ ինքնաբացասման հակում ունեցող ժամանակակից մշակույթը նույնականության ձևավորման հարցում փոխբացառող գործառույթ է կատարում:

Հարըմբոնելին այն է, որ մշակութային կեցությունը մի կողմից համակեցություն է, կեցություն է, որը մենք և ուրիշները ընդունում ենք որպես համատեքստ, որպես **ընդհանրական արժեհամակարգ**, որի շրջանակներում էլ հենց ձևավորվում են ինքնության հիմունքները, մյուս կողմից, սակայն, մարդու ինքնությունը առնչվում է իր իսկ **վավերականության (իսկության)** հետ: Բայց եթե այդպես է, եթե մշակութային համատեքստի պարտադրանքով մարդը պետք է անվերջ վերակառուցվի ու ենթարկվի համատեքստի պահանջներին, ապա հարց է ծագում, թե այդ ինքնությունը արդյոք համարժեք է մեր իսկությանն ու վավերականությանը, թե ինքնության մեջ, այնուամենայնիվ, կա ինչ-որ բնագիր միջուկ, որը միայն մեզ է պատկանում: Եթե կա, նշանակում է մշակութային համատեքստը կազմված է այնպիսի ընդհանրական արժեքներից, որոնք ոչ միայն կատարում են մերձեցման ու նույնականացման, այլև նմանների ու մերձավորների միջև առանձին մարդու անկրկնելիության ձևավորման, այսինքն՝ ուրիշներից տարբեր լինելու և ինքն իրեն նույնական մնալու գործառույթ: Ստացվում է, որ մշակույթը մի կողմից փոխում է մարդկանց գիտակցությունն ու ինքնությունը, համահարթում նրանց անհատականությունները և ստիպում, որ նույնականանան իրենց մշակութային համատեքստին, դառնան հանրային ընդհանրական ինքնության կրող, մյուս կողմից, սակայն, փոխվում և համահարթվում է նաև ինքը՝ մշակույթը, քանի որ, իբրև գիտակցության մշակույթ, ի վերջո արտահայտում է նույնականացված մարդկանց ընդհանրական ինքնության էությունը: Փաստորեն, ստացվում է, որ իր նախնական դրվածքում կյանքի անհատականություններից ու անկրկնելիություններից սնվող մշակույթը վերջնարդյունքում հակասում է իր էությանը՝ ձեռք բերելով ամբողջատիրական ինչ-ինչ հավակնություններ:

Եվ այսպես, մշակութային ընդհանրական համատեքստը ձևավորում է մարդկանց նույնականության նույնքան ընդհանրական «մշակութային միջուկ» (լեզու, կրոն, պատմական հիշողություն, կենցաղ և այլն), որն էլ հենց դառնում է ազգային ինքնության ընդհանրական ուրակը: Այդ որակը ձևավորվում է ներազգային շփումների, փոխներգործությունների և համակեցության արդյունքում, ինչը նշանակում է, որ ազգային ինքնության մեջ ամփոփված են անցյալում ձևավորված **զգացմունքները, գաղափարներն ու ինստիտուցիոնալ հիշողությունը**: Այս տեսակետից՝ ազգը մի յուրահատուկ «հավաքական մարմին» է՝ իրեն բնորոշ «հավաքական ոգով ու հոգով», և ամեն մի նոր սերունդ շարունակում է իր նախորդների ստեղծած պատմության էստաֆետը և պատասխանատու է նրանց արած-չարածների համար: Նրանք, ովքեր

կիսում են իրենց ժողովրդի պատմական ճակատագիրը և պատրաստ են ստանձնելու նախնիների արած-չարածների պատասխանատվությունը, որպես «փոխհատուցում», դառնում են նախորդ սերունդների կողմից ստեղծված ազգային կյանքի կազմակերպման **«մշակութային գանձարանի»** իրավահաջորդը, ինչը խիստ կարևոր է ազգային ինքնության շարունակականությունը ապահովելու առումով:

Մշակութային ներունակության այդ գանձարանում կարևոր են հատկապես ազգային կյանքի կազմակերպման **բարոյական** (պատիվ, արժանապատվություն, խիղճ), **հոգեբանական** (հիշողություն, երևակայություն, կամային որակներ), **գեղագիտական** (գեղեցիկի և վեհի ազգային ընկալում), **ինտելեկտուալ** (կյանքի ռացիոնալ, ողջախոհական և աշխարհայացքային պատկերը), **իրավական** (ազատություն, հավասարություն, արդարություն) պատկերացումները: Ազգի ներունակության գանձարանի այդ ամբողջությունը հենց այն ընդհանրական-հավաքական որակն է, որը կարելի է բնութագրել որպես ազգային ինքնագիտակցության **«մշակութային միջուկ»**: Մշակութային այդ միջուկը հանրային կյանքի կազմակերպման մեր պատկերացումների և հավակնությունների տեքստի գնահատման ու մեկնաբանման խմբագրի ու գրաքննիչի դեր է կատարում, որի՝ երբեմն անհարկի պարտադրանքներից խուսափելու և մեխանիկական նույնականացման չենթարկվելու համար հաճախ նաև անհատական ու հանրային ըմբոստություններ են բարձրանում:

Թեև ակնհայտ է, որ նույնականությունը մարդու՝ սեփական կյանքի «մեկնաբանման» մի յուրահատուկ պատում է, բայց այն, այնուամենայնիվ, հնարավոր է միայն տվյալ պատմամշակութային միջավայրի համատեքստում, էլ չասած, որ մշակույթը կարող է զարգացման հնարավորություններ ձեռք բերել միայն այն դեպքում, երբ հաղթահարում է իր միակողմանիությունը: Առավել ևս, որ բնական կեցությունից դուրս և սոցիալական օրենքներով գործող աշխարհում մարդկանց որոշ ցանկությունների, հավակնությունների ու պահանջումների սահմանափակման գնով ապրելու համար յուրաքանչյուր ազգ ձևավորում է հանրային կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման համակեցության այնպիսի մշակույթ, որը մի կողմից բնական ու աշխարհաքաղաքական միջավայրին հարմարվելու, մյուս կողմից՝ աշխարհը «սեփականացնելու» և սեփական գոյին համապատասխան մշակութային կերպարանափոխման ենթարկելու ծրագիր է: Այդ իմաստով՝ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթը ոչ միայն ինքնահարկարանքի գործիք է, այլև հանրային կյանքի սոցիալական բեմականացման բեմագրություն (սցենար): Լինել մշակութային ազգ, ունենալ հանրային կյանքի կազմակերպման ազգային մշակույթ նշանակում է ունենալ բեմականացման փորձություն բռնած այնպիսի նախագիծ, որի հիմքում ընկած է ազգային հոգեկերտվածքն ու ինքնությունը բնորոշող

պատմամշակութային ժառանգությունը կամ, առնվազն, նրա «մշակութային միջուկը», որը, ըստ էության, «ժողովրդական հոգու խորհրդանշային լեզուն է, աշխարհում նրա գոյակերպն ու գոյաձևը ...»²:

Ի դեպ, պատմամշակութային ժառանգության արդիականությունը գնահատելիս պետք է պարզել, թե այլընտրանքային իրավիճակներում քաղաքակրթական ընտրություն կատարելիս այդ ժառանգությունը ինչ մասնակցություն ունի: Բանն այն է, որ մշակութային միասեռության ձգտող մեր աշխարհում թեև խիստ կարևոր է **«հոգևոր ինքնապաշտպանություն»** կազմակերպելու ազգի պատմամշակութային ժառանգության դերը, բայց ժամանակակից քաղաքակրթական փոխակերպումների համատեքստում պատմամշակութային ժառանգության դերը ոչ այնքան սոցիոմշակութային բարիկաղներ կառուցելն է, որքան այդ փոխակերպումների հանդեպ ընկալունակությունն ու ազգային կյանքի արդիականացման կարողունակությունը:

Իբրև համակեցության բեմագրություն (սցենար) հանրային կյանքի կազմակերպման մշակույթը մի հավաքական **«մենք»** է, որի մեջ լինելը մարդու սոցիալական գոյության միակ երաշխիքն է: Այդ մշակութային «մենքը» մեր հոգու խորխորատներում թաքնված ազգային ոգու անորսալի մի ներկայություն է, որը մշտապես «խառնվում» է կյանքի մասին մեր պատկերացումների ձևավորման գործերին՝ անիմանալի ինչ-ինչ հնարքով դրանց տալով **«հայկականություն»** հատուկ գույն ու երանգ: Այդ իմաստով «հայկականությունը» այլընտրանքային իրավիճակներում ընտրություն կատարելու էթնոմշակութային էկզիստենցիալ մի գոյավիճակ է, գոյաբանական մի տարածություն, որտեղ կերտվում է մեր ազգային ճակատագիրը: Մշակութային այդ գոյավիճակից փախուստը գրեթե անհնարին է, քանի որ մենք մշտապես նրա մեջ ենք և նրա միջոցով կանք որպես «հայկականության» մի մասնիկ: Էթնոմշակութային կեցության մակարդակում իմ «հայկականությունը» ինձնից անօտարելի է, և իմ էթնիկ ինքնությունը ճակատագրով է կանխորոշված:

Ըստ ամենայնի՝ գոյություն ունի մշակութային մի գրաքննիչ, որն ուղղորդում է մեր հոգեկերտվածքի էթնիկական ատաղձը, և մեր նախնիների կենսակերպը, աշխարհագրական պայմաններին հարմարվելու մարդաբանական ու սոցիալական փորձը կանխորոշում են մեր ֆիզիկական ու հոգևոր որակների առանձնահատկությունները, և այդ իմաստով խառնվածքը ծագումնաբանական ընդհանրություն է: Բայց ազգային խառնվածքը չի կարող լինել մեկընդմիջ տրված ու անփոփոխ ընդհանրություն: Այն ընդհանրական խառնվածք է միայն որոշակի ժամանակահատվածի համար և բնական-մարդաբանական ու պատմական հանգամանքների փոփոխության հետ մեկտեղ փոխվում է: Առավել ևս, որ ազգը ոչ միայն բնական ընդհանրություն է, այլև

² Էդ. Աթայան, Հոգի և ազատություն, Եր., 2005, էջ 229:

մշակութային: Ազգի խառնվածքը որոշվում է ոչ միայն նրա ծագումնաբանական որակներով, այլև աշխարհագրական միջավայրով, մշակույթով, բարոյական ու իրավական համակարգերով, համակեցության ավանդույթներով և այլն:

Ավելին, եթե հաշվի առնենք, որ նույնականությունը իրականության մեկնաբանման և մեր պատկերացումներին հարազատ մշակութային համատեքստի ընտրության յուրահատուկ ընդունակություն է, ապա կարելի է ասել, որ էթնոմշակութային կեցության շրջանակներում մեր կյանքի մի զգալի մասը կենտրոնացված է «հայկականության» համատեքստի որոշ պարտադրանքներից «փախուստի» ուղիներ որոնելու վրա: Բայց դա ոչ թե ինքնանպատակ փախուստ է, այլ կեցության ամբողջականությանը հասնելու, նրա մեջ հայտնված ինչ-ինչ պատահականություններ բացասելու, տիպականին ու որոշիչին հասնելու փնտրտուք: Ընդ որում, այդ փնտրտուքը ընթանում է մշակույթի դրսևորման երկու փոխլրացնող մակարդակներում՝ **ուղղահայաց** (ժամանակային) և **հորիզոնական** (տարածական): Հենց այս իրողությունը հաշվի առնելով՝ «հայկականության» էթնոմշակութային կեցությունը կարելի է դիտարկել որպես հայ ժողովրդի կենսունակության մշակութային հնարավորությունների գանձարան, որի հարստությունը գնահատվում է քաղաքակրթական մարտահրավերներին համարժեք արձագանքելու և այլընտրանքային իրավիճակներում ճիշտ ընտրություն ընձեռելու կարողունակությամբ:

Անշուշտ, **ուղղահայաց** (ժամանակային) և **հորիզոնական** (տարածական) նույնականությունները այլաբանություններ են, որոնց առաջինը՝ ժամանակային նույնականությունը, բնութագրում է պատմական հաջորդականությունը, այն, ինչ գոյություն է ունեցել և գործառել է **«այնտեղ և այն ժամանակ»**, մինչդեռ երկրորդը՝ հորիզոնական նույնականությունը, համաժամանակային է, այսինքն՝ այն է, ինչը գոյություն ունի և գործառում է **«այստեղ և հիմա»**: Ընդ որում, «այնտեղ և այն ժամանակ» նույնականությունը **մշակութային** է և արտահայտում է կյանքի պատմական ուղղահայացի մեջ նույնականացման այն հնարավորությունները, որոնք ածանցյալ են ազգի էկզիստենցիալ ճակատագրից, և այդ իմաստով **ընդհանրական** նույնականություն է, մինչդեռ «այստեղ և հիմա» նույնականությունը **սոցիալական** է և արտահայտում է կյանքի ամենօրյա տարածության մեջ նույնականացման այն հնարավորությունները, որոնք առնչվում են մարդկանց սոցիալական շարժառիթներին, և հենց այդ պատճառով էլ **մասնակի** նույնականություն է: Նկատենք նաև, որ ինչպես ընդհանրական, այնպես էլ մասնակի նույնականությունները տարածության ու ժամանակի մեջ մարդկանց ինքնորոշման դրսևորումներ են, որոնցից առաջինը բնութագրում է մարդու ազգային պատկանելությունը, իսկ երկրորդը՝ սոցիալական: Ընդ որում, թե՛ առաջին և թե՛ երկրորդ դեպքում նույնականության

զգացական հիմունքը ազգային կամ սոցիալական պատկանելության հանդեպ ունեցած **կապվածության** տևականությունն է, առանց որի չի կարող ձևավորվել ո՛չ ընդհանրական ազգային բնավորություն և ինքնություն, ո՛չ էլ սոցիալական ընդհանրական բնավորություն և ինքնություն: Այս տեսակետից նույնականության ձևավորման շարժառիթ կարող է դառնալ ուրիշների հետ միավորվելու և իրենից դուրս եղած ուժերը «իրենը» դարձնելու և գերազանցության հասնելու ձգտումը³, պերֆորմատիվ դիրքորոշումը, ըստ որի՝ մարդը համակեցության է ձգտում, որպեսզի ձեռք բերի գոյաբանական վստահություն և կարողանա մյուսների հետ մշակել գործողությունների համատեղ ծրագիր⁴:

Նկատենք նաև, որ ճակատագրերի էկզիստենցիալ (մշակութային) ընդհանրությունը և նրա համատեղ վերապրումը **ժամանակի մեջ** ձևավորում են ազգային-խորհրդանշանային աշխարհում մարդկանց նույնականության ուղղահայացը, իսկ ճակատագրերի սոցիալական (գործունեական) ընդհանրությունը և նրա համատեղ վերապրումը **տարածության մեջ** ձևավորում են հրապարակային-դերային աշխարհում մարդկանց նույնականության հորիզոնը: Այլ կերպ ասած՝ մարդը միաժամանակ ապրում և գործում է թե՛ որպես որոշակի էթնոմշակութային խորհրդանիշերի կրող և թե՛ որպես սոցիալական դերակատար, ինչը նշանակում է, որ մարդը, այնուամենայնիվ, **սոցիոմշակութային երկչափություն** է, և նրա ազգային ու սոցիալական համակեցության արժեհամակարգերը որոշ դեպքերում կարող են և չհամընկնել՝ ազգային ու սոցիալական պատկանելությունների միջև ստեղծելով վտանգավոր անջրպետ ու գործառական տարասեռություն: Մինչդեռ ազգային կեցության ամբողջականության ու շարունակականության, ինչպես նաև ազգային կյանքի քաղաքական կազմակերպման ընդհանուր նպատակների շուրջ համախմբման առումով խիստ կարևոր է, որ **«ընդհանուր անցյալ»** շուրջ համախմբված ընդհանրությունը դառնա նաև **«ընդհանուր ապագայի»** շուրջ համախմբված ընդհանրությունը: Բայց հենց այն պատճառով, որ մեր ազգային (էկզիստենցիալ) և սոցիալական (գործունեական) ճակատագրերի միջև կա որոշակի լարվածություն, հենց այն պատճառով, որ հայ գործնապաշտ, իրատես ու նախաձեռնող անհատը ազգային ճակատագրի բերումով հայտնվել է աշխարհաքաղաքական կրակագծում և հաճախ ստիպված է իր մետաֆիզիկական էներգիայի ողջ ավելցուկը ծախսել գոյատևման և անցյալից ժառանգած ազգային գերիսնդիրների վրա, ինչը նշանակում է, որ որոշակի լարվածություն կա նաև ազգային ու քաղաքացիական նույնականությունների միջև:

Ինչպես ասում են՝ մենք մեր աշխարհաքաղաքական տարածության ու ժամանակի զավակներն ենք՝ հակասական, լարված ու իրարա-

³ Տե՛ս **Хесле В.** Травма и трагедия // "Вопросы философии", 1994, № 10, էջ 5 :

⁴ Տե՛ս **Лэйнг П.** Я и другие. М., 2002, էջ 33-34:

մերժ: Մի կողմից, կառչած մեր բնօրրանին և պատմամշակութային ինքնությանը, փորձում ենք «այնտեղ և այն ժամանակ» փնտրել մեր կորուսյալ դրախտը, մյուս կողմից, սակայն, մեր նորարարական ոգին դրախտ է փնտրում «այստեղ և հիմա» ծավալվող կյանքի հորիզոնում: Ընդ որում, եթե, օրինակ, արևմտյան քաղաքակրթության մարդը փորձում է իր կենսագործունեության հորիզոնի ընձեռած հնարավորությունների հաշվին քիչ թե շատ թեթևացնել ներքին անբավարարվածության բեռը, ապա մարդու հայ տեսակը, բախվելով իրեն բաժին հասած կենսագործունեության հորիզոնի՝ գրեթե անելանելի քաղաքակրթական ու էթնոմշակութային խոչընդոտներին, փորձում է այդ իրոք գոյաբանական անելանելիությանը հաղորդել էկզիստենցիալ իմաստ՝ **արտաքին անկախության** (պետականության) ոչ միշտ բավարարված ազգային պահանջմունքը ձևակերպելով որպես **ներքին ազատության** (ինքնիշխանության) անհատական պահանջմունք: Պատահական չէ, որ հայ ժողովրդի ազգային ինքնությունը ներքնապես երկատված է:

Մինչ հայ իրատես քաղաքացին փորձում է իր սոցիալական ինքնությունը իրացնել մշակույթի միջին շերտերում (մրցունակություն, հանդուրժողականություն, նախաձեռնողականություն, հնարամտություն և այլն) և դառնալ «**դիրքային պայքարի**» կենսափիլիսոփայության կրող, հայ հավաքական ամբողջը իր ազգային ինքնությունը առավելապես տեսնում է մշակույթի վերին՝ մետաֆիզիկական շերտերում (բացառիկություն, պատմական առաքելություն, հավատ և այլն)՝ ինքնության իրավունքից չհրաժարվելու իր վճռականության գին սահմանելով մի գոհաբերություն, որն էկզիստենցիալ իմաստով կարելի է բնութագրել իբրև «**բարոյական հաղթանակների**» կենսափիլիսոփայություն: Պատմական իրողություն է, որ հայ ժողովրդի ինքնությունը գրկված է ինքնադրսևորման կենարար միջավայրից, և նրան ի վերուստ տրված ստեղծարար հավակնությունների և աղետածին աշխարհաքաղաքական միջավայրի ընձեռած սահմանափակ հնարավորությունների միջև մի դաժան անհամապատասխանություն կա, և աշխարհաքաղաքական անբարեհաջող հանգամանքներին դիմակայելու և գոյության բնական իրավունքը պաշտպանելու անհավասար պայքարում հայ հավաքական ամբողջը, իր ինքնությունը աշխարհում ապրելու դժվարություններից դրդված, երբեմն հարկադրված է այդ աշխարհը ներառել իր ինքնության մեջ: Մի անհնարին ու անիրագործելի հավակնություն, որն ամեննին նրան հանգստություն չի բերում, բայց պարզևս է աշխարհում հենց իրեն վերապահված **Բացառիկ** լինելու թովչանք ապրել: Ավելին, կամքի գերակայության ոգին ձևավորել է ընդվզող ու վիճարկող հայ մարդու մի ազգային տեսակ, որը դժվարությամբ է համակերպվում իրեն շրջապատած էթնոմշակութային իմաստով անտանելի ուրիշների՝ երբեմն տեսանելի, երբեմն էլ անտեսանելի, համակենտրոնացման ճամբար հիշեցնող կյանքի պարտադրանքներին:

Այս առումով, օրինակ, եվրոպական ազգերի քաղաքակրթական հաջողությունների պատճառներից մեկն էլ այն է, որ ունեն կրկնակի նույնականություն. նրանց ինքնագիտակցությունը մի կողմից խարսխված է իրենց պատմամշակութային նույնաբովանդակ ժամանակի մեջ (ուղղահայաց նույնականություն), մյուս կողմից՝ սոցիալական իմաստով մեկ ընդհանուր տարածության (հորիզոնական նույնականություն) մեջ: Այսինքն՝ նրանց պատմամշակութային և քաղաքակրթական ճակատագրերի միջև խորը անջրպետ չկա, և նրանց էթնիկ ինքնությունը չի հակասում իրենց իսկ քաղաքակրթական ինքնությանը, և ինչպես Է. Հուսեռլն է նկատում՝ եվրոպական ազգերը, որքան էլ թշնամաբար տրամադրված լինեն միմյանց հանդեպ, այնուամենայնիվ ունեն ներքին հարազատություն՝ մեկ ընդհանուր հոգևոր հայրենիք (մշակութային միջուկ), ինչը էապես նպաստում է ազգային հնարավոր տարբերությունների հաղթահարմանը և ձևավորում է ինքնատիպ մի եղբայրություն, ինչի շնորհիվ արևմտյան հավաքական աշխարհում մենք այնուամենայնիվ գտնվում ենք «մեր տանը»⁵: Ասել կուզե՞ «մեր տանը» ապրող եվրոպական ժողովուրդների հորիզոնական (քաղաքացիական) նույնականությունը քաղաքակրթական լուրջ խոչընդոտներ չունի, քանի որ նրանց պատմամշակութային ճակատագրերի ընդհանրությունը նպաստում է կյանքի կազմակերպման միասնական (արևմտյան) մշակույթի ձևավորմանը, որի հիմքում ընկած ռացիոնալիզմի սկզբունքը, ինչպես կասեր Հեգելը, մարդկաց անհատականությունները գոհաբերում է ընդհանրական նպատակի խստաբարո պահանջներին:

Մինչդեռ, օրինակ, հայ ժողովրդի հորիզոնական նույնականությունը մշտապես բախվում է քաղաքակրթական միջավայրի պատմամշակութային այնպիսի խոչընդոտների, որոնք գրեթե բացառում են հորիզոնական և ուղղահայաց նույնականությունների օրգանական միասնությունը: Թեև միշտ պետք է նկատի ունենալ, որ նույնականությունների օրգանական միասնությունը միշտ էլ պայմանական է, քանի որ ուղղահայաց (ազգային) և հորիզոնական (քաղաքացիական) նույնականությունները էությամբ հակադիր գործառույթներ են կատարում: Բանն այն է, որ ազգային նույնականությունը ձևավորվում է մշակութային այն խորհրդանիշերի շուրջ, որոնք նպաստում են ներքին միասնությանը և մարդկանց համախմբում ավանդույթի ուժով, մինչդեռ քաղաքացիական նույնականությունը ձևավորվում է մշակութային այն խորհրդանիշերի շուրջ, որոնք ձևավորում են ներքին տարասեռություն ու տարբերություն և մարդկանց համախմբում իրավունքի ուժով: Հաշվի առնելով այս իրողությունը՝ կարելի է ասել, որ, օրինակ, քրիստոնեության ընդունումը հայ ժողովրդի ազգային ինքնության ուղղահա-

⁵ Տե՛ս **Гуссерль Э.** Кризис европейского человечества и философия // "Культурология XX века. Антология". М., 1995, էջ 302:

յացի արդիականացման և հորիզոնական նույնականության ներքին ու արտաքին նոր միջավայրի ստեղծման պետական միջամտության ուղղափառ մի փորձ էր, ինչը, հավանաբար, պետք է նպաստեր ներազգային ու վերազգային «հարևանության սթրեսի» հաղթահարմանը:

Ազգային կյանքի կազմակերպման ներքին միջավայրի ստեղծման տեսակետից քրիստոնեության «պետականացման» նպատակը հայ ժողովրդի հորիզոնական ինքնությանը բնորոշ ազգակցական-արյունակցական կապերի ապակենտրոն և հատվածապաշտական կենսափիլիսոփայությունը առավել կենտրոնամետ և համազգային գաղափարախոսությամբ փոխարինելն էր, ինչը հնարավորություն կտար հորիզոնական ինքնությանը բնորոշ «**մերձավորների**» հիմունքներով ձևավորված մասնակի նույնականությունը (**ավանդույթների մշակույթ**) փոխելու «**հավատակիցների**» հիմունքներով գործող առավել ընդհանրական նույնականությամբ և, հետևաբար, ներազգային կյանքում անձնական կախվածության հարաբերությունները դարձնելու պատասխանատու կախվածության հարաբերություններ (**իրավունքի մշակույթ**):⁶

Ազգային կյանքի կազմակերպման արտաքին միջավայրի ձևավորման տեսակետից քրիստոնեության «պետականացման» խնդիրներից մեկը ազգային ինքնության պատմամշակութային գանձարանում հորիզոնական նույնականության համար քաղաքակրթական նոր հնարավորությունների ստեղծումն էր, որպեսզի, ինչպես է. Հուսեյն էր ասում, մենք ևս աշխարհաքաղաքական այս տարածքում շատ թե քիչ «մեր տանը» զգանք: Էկզիստենցիալ իմաստով հորիզոնական նույնականության քաղաքակրթական հնարավորությունների ընդլայնումը սոցիալական աշխարհի հետ մարդու ներքին համերաշխության և նոր այլընտրանքների տարածություն է բացում, ինչը խիստ համահունչ է հայ մարդու որոնող ու նորարար ոգուն: Էլ չասած, որ այլընտրանքների տարածության ընդլայնումը հնարավորություն է ստեղծում ազգային պատկանելության մասին մշակութային ընտրությունը լրացնելու նաև քաղաքական-քաղաքակրթական ընտրությամբ: Առավել ևս, որ հորիզոնական նույնականությունը մի կողմից ծնունդով տրվածություն է (ծննդավայր), մյուս կողմից ձևավորվում է ըստ քաղաքական-քաղաքացիական համոզմունքի (պետություն): Ի դեպ, կյանքի կազմակերպման ազգային ու քաղաքացիական մշակույթների խաղաղ գոյակցության հարցում մենք խնդիրներ ունենք, քանի որ մշտապես սահմանային իրավիճակներում ապրող հայ ժողովուրդը գոյատևման ազգային խնդիրների պարտադրանքով հաճախ ստիպված է եղել «քաղաքացու իրավունքը» զոհաբերել «ազգի իրավունքին»:

Բանն այն է, որ քաղաքացիական նույնականությունը արտահայտում է արդիականության հանդեպ մարդու սոցիալական դիրքորոշու-

⁶ Տե՛ս է. Հաբուսյան, Ազգային ինքնություն և կյանքի մշակույթ, Եր., 2004, էջ 73-74:

մը և այդ հիման վրա ձևավորում տարածության մեջ համակեցության «**Ժամանակակիցների աշխարհ**», որտեղ պետության և հասարակության հանդեպ մարդկանց պարտավորություններն ու կապվածությունը իրավական են և խարսխված են օրենքի հեղինակության վրա: Մինչդեռ ազգային նույնականությունը արտահայտում է արդիականության հանդեպ մարդու պատմամշակութային դիրքորոշումը և այդ հիման վրա ձևավորում ժամանակի մեջ համակեցության «**սերունդների աշխարհ**», որտեղ պետության և հասարակության հանդեպ մարդկանց պարտավորություններն ու կապվածությունը բարոյական են և խարսխված են ազգային հայրենասիրության զգացումի վրա: Ինչպես «**Ժամանակակիցների աշխարհը**», այնպես էլ «**սերունդների աշխարհը**», իբրև հայկականության երկու փոխլրացնող դրսևորումներ, ամփոփում են ներկայի վերապրումը (**ով ենք մենք**), անցյալի իրացված ու չիրացված հնարավորությունները (**ինչպիսին ենք եղել**) և ապագայի թաքնված հնարավորությունները (**ինչպիսին կլինենք**): Այլ կերպ ասած՝ նույնականության գոյաբանական հիմունքը պետք է դիտարկել որպես իրական և հնարավոր կեցությունների ամբողջություն, որպես առօրեականության (ներկա), հիշողության (անցյալ) և սահմանազանցության (ապագա) ամբողջություն:

Հայ ժողովրդի պարագայում հորիզոնական նույնականությունը ոչ թե պարզապես ամենօրյա կեցության, այլ արյունակցական-ազգակցական կապերի և դրանց անդրադարձի արդյունք է և այդքանով էլ ոչ թե պարզապես ապրելակերպ է, այլ հոգեկերտվածք: Մեր դեպքում այդ հոգեկերտվածքի մեջ ամփոփված են գործունեության հոգևոր այն կողերը, անցյալի մասին հիշողության այն պատառիկները, որոնք արտահայտում են երկրի ճակատագրի մասին ժողովրդի նախատրամադրվածությունների, զգացական եզակիության, նահապետական առաքինության, քմապատկերների ու հուշերի այն ամբողջությունը, որը ստեղծում է գոյաբանական (բնազանցական) այնպիսի օրինաչափություններ, որոնք իրականությունը արտացոլում են ցեղային-հասարակականապաշտական՝ իր գոյության պայմանների ազգային-մշակութային «մենքի» վախճանաբանական չափորոշիչներով ու նախաձևերով (արքետիպերով) և, անկախ հանգամանքներից, ուղղորդում մարդկանց վարքն ու արարքը: Այս տեսակետից՝ ժամանակակիցների (հորիզոնական) և սերունդների (ուղղահայաց) խաղաղ գոյակցության աշխարհների ամբողջությունը հայ ժողովրդի կյանքի կազմակերպման մշակութի աշխարհայացքային այն հարացույցն է, ազգային այն տեսլականն ու ապրելու «տեսությունը», որը պատմամշակութային ու քաղաքակրթական հենքի վրա ձևավորել է ներքին ու արտաքին օգտագործման ինքնության երկու տարբեր մշակութային համակարգեր⁷:

⁷ См. у Лурье С. Метаморфозы традиционного сознания. СПб., 1994, էջ 16-17:

Ուղղահայաց ինքնությունը դեպի ներս ուղղված, ասես **«ներքին օգտագործման»** համար նախատեսված կյանքի կազմակերպման ներազգային մշակույթ է, որտեղ ամփոփված են մեր ազգային ինքնության պատմամշակութային այն պատումները, միջերը, ծեսերն ու ավանդույթները, որոնցում կողավորված են «բարոյական հաղթանակների» կենսափիլիսոփայության թաքնաբանական իմաստն ու նշանակությունը: Այլ կերպ ասած՝ ուղղահայաց ինքնությունը ազգային անցյալի հետ մարդու խորքային կապերի վերականգնման և նրա վրա ազգային ինամակալության հաստատման մշակույթ է: Ի դեպ, մշակութային այս շերտը, որը բնութագրում է ազգային հոգեկերտվածքը, իր մեջ պարփակված և **ավանդույթների** կարծր կաղապարներին ենթակա ազգային կյանքի կանոնակարգման մի այնպիսի համակարգ է, որի գոյաբանական կողը առավելապես անդրանցական է և հենվում է ազգի էկզիստենցիալ ճակատագրի և պատմական առաքելության մասին իռացիոնալ նախատրամադրությունների վրա, ինչը մեր ազգային ինքնությանը օտարներին անհասկանալի, զարմացնող, երբեմն նաև զայրացնող հատուկ մի օժտվածություն է հաղորդում: Խնդիրն այն է, որ հայ ժողովրդի գոյատևման կենսափիլիսոփայության մեջ էկզիստենցիալ ճակատագիրը ֆենոմենոլոգիական իմաստ ունի և երբեմն ընկալվում է որպես ազգի **«երկրորդ մարմին»**, որը բախտորոշ վճիռներ կայացնելիս ասես թաքնված ներկայություն լինի և գրեթե վերածվել է ռեֆլեքսիայի չենթարկվող մշակութային կողի: Կարելի է ասել, որ էկզիստենցիալ մակարդակում մեզ բաժին հասած ճակատագիրը հաճախ մեկնաբանվում է ոչ թե պատմական հանգամանքների օբյեկտիվ գնահատման համատեքստում, այլ այդ հանգամանքների մասին մեր իսկ ստեղծած ու հորինած պատումների (նարատիվների) համատեքստում⁸, առավել ևս, որ պյուժեի օրենքներով ստեղծված կյանքի պատմությունը ավելի հասկանալի ու օրինակելի է: Հավանաբար հենց սա է պատճառը, որ միջերն ու հեքիաթները, «այնտեղ և այն ժամանակ» կատարված իրադարձությունների ու հերոսական սխրանքների մասին պատումները աննկատելի, բայց և անմիջական մասնակցություն ունեն «այստեղ և հիմա» ապրող մարդկանց ազգային նույնականության ձևավորման գործընթացներում: Նկատենք միայն, որ պատումը դեռևս պյուժե չէ, ոչ էլ ինքնին ֆաբուլան է, այն հեղինակի (ժողովուրդ, պատմիչ, գրող և այլն) կողմից հորինված աշխարհի պոետիկ մի կոմպոզիցիա է, որի մեջ ներթափանցելով և յուրացնելով նրա տեսլականները՝ կառուցարկում ենք «այստեղ և հիմա» մեր նույնականությունը (օր.՝ Ավարայրի պատումը):

Մինչդեռ հորիզոնական ինքնությունը դեպի դուրս ուղղված, ասես **«արտաքին օգտագործման»** համար նախատեսված կյանքի կազմակերպման սոցիալական մշակույթ է, որտեղ ամփոփված են ազգային ինքնության քաղաքակրթական այն որակները (ձեռներեցություն, ջա-

⁸ Տե՛ս **Рикер П. Я** – Сам как другой. М., 2008, էջ 151-152:

նասիրություն, չափավորություն, հանդուրժողականություն, օրինապահություն և այլն), որոնք մեզ գրավիչ ու ընդունելի են դարձնում ուրիշների աչքին: Մշակութային այս շերտը, որը բնութագրում է ազգի սոցիալական խառնվածքը, իրենից դուրս և իրավունքի ուժով ազգային կյանքի քաղաքական կանոնակարգման մի այնպիսի համակարգ է, որի գոյաբանական կողը սոցիալական է և հենվում է սոցիալական կարգի և սոցիալական ճակատագրի մասին հայ քաղաքացու ռացիոնալ պատկերացումների վրա, ինչը հայ ժողովրդի սոցիալական խառնվածքին հաղորդում է նորարարական ու նախաձեռնողական ոգի: Ընդ որում, միկրոմակարդակում քաղաքական ազգի անդամ լինելը դրսևորվում է որպես քաղաքացիական նույնականություն, իսկ մակրոմակարդակում՝ ինստիտուցիոնալ: Հավելենք միայն, որ ինստիտուցիոնալ նույնականության պարագայում լուրջ խնդիրներ կան, քանի որ հայ մարդը, այնուամենայնիվ, անձնական կյանքը դեռևս խստորեն տարանջատում է հանրային կյանքից և այն դասավորելիս հաճախ ապավինում է ազգակցականության ինստիտուտների ընձեռած հնարավորություններին: Բանն այն է, որ հայ ժողովրդի առօրյա գիտակցության մակարդակում պետությունը ոչ այնքան կյանքի կազմակերպման քաղաքական գործիք է, որքան անկախության խորհրդանիշ, ինչը խիստ հասկանալի է պետականության, հետևաբար՝ նաև անկախության կորստի դառը փորձ ունեցող մի ժողովրդի համար, որը կարողացել է այլոց տիրապետության տակ ձևավորել ապակենտրոն և ժողովրդական էտատիզմի սկզբունքներով ղեկավարվող համայնքային աշխարհ և պետականության վերականգնումից հետո անգամ թաքուն ակնածում է իր պետությանը՝ իր մեջ խեղդելով պահանջատեր քաղաքացուն:

Բանալի բառեր - *կյանքի մշակույթ, մշակութային ինքնություն, ազգային ինքնություն, նարատիվ ինքնություն, ուղղահայաց ինքնություն, հորիզոնական ինքնություն, մշակութային միջուկ*

ЭДВАРД АРУТЮНЯН – Национальная идентичность: мир поколений и мир современников. – Статья посвящена национальной идентичности и её архитектонике. Утверждается, что все идентичности структурированы как по горизонтали, так и по вертикали, т. е. выстроены по логике иерархии.

Прошедшая и грядущая истории человеческой жизни подобны тексту «как жить», над которым мы постоянно трудимся и меняем в соответствии с нашими представлениями. В этом смысле можно сказать, что каждая нация формирует особую культурную систему жизни, в которой формируются её вертикальные (временные) и горизонтальные (пространственные) идентичности. В пространстве данные принципы формируют мир современников, а во времени – мир поколений. Этот мир организации внутринациональной жизни является миром общины, который характеризуется этнокультурной потенцией, но не цивилизационной волей, в то время как для противостояния вызовам современного мира необходимы цивилизационная организованность и воля к выбору.

Ключевые слова: *культура жизни, культурная идентичность, национальная идентичность, нарративная идентичность, вертикальная идентичность, горизонтальная идентичность, ядро культуры*

EDVARD HARUTYUNYAN – *National Identity: the “World of Generations” and the “World of Contemporaries”*. – The article deals with the problem of human identity and its architectonics. It is alleged that all identities are structured both horizontally and vertically, scilicet built on logic hierarchy.

The past and future story of human life is a text of “how to live” in which we endlessly work and readjust according to our conceptions. In that sense, it is possible to say that every nation forms a special cultural system of life, within which the vertical (time) and the horizontal (spatial) identities of the nation are formed. These principles form a “world of contemporaries” in space and “world of generations” in time. The world organizing the national life is a “world of the community”, which is outstanding by its cultural power but not by its civilizational will, however, to address the challenges of the contemporary world a nation needs civilizational organization and a will to choose.

Key words – *culture of life, cultural identity, national identity, narrative identity, vertical identity, horizontal identity, nucleus of culture*

Ներկայացվել է՝ 22.04.2019

Գրախոսվել է՝ 13.05.2019

Ընդունվել է տպագրության՝ 04.06.2019